

**APORTACIÓ A L'ESTUDI DELS RETAULES DE PEDRA:
EL RETAULE DE SANT
JOAN BAPTISTA DE SUNYER**

*Josep Gallart i Fernández
Montserrat Macià i Gou
Josep Lluís Ribes i Foguet*

L'objectiu d'aquesta comunicació és presentar uns fragments inèdits del retaule de Sant Joan Baptista de l'església parroquial de Sunyer. D'aquest retaule sols es coneixien dos compartiments, conservats actualment al Museu Diocesà de Lleida, i la imatge titular, custodiada al Museu Nacional d'Art de Catalunya. Els nous fragments del retaule foren recuperats al realitzar reformes en l'església parroquial de la qual formaven part de l'aparell constructiu. L'any 1967 es va obrar en l'àbsis de l'església i d'allí van sorgir els fragments dels muntants. L'any 1984 es va desmuntar el cor de l'església i entre els blocs que formaven els graons de les escales van aparèixer els dos fragments de predel·la¹; actualment aquests elements estàn dipositats en una de les capelles de l'església. A més d'aquests fragments recuperats s'ha d'afegir un altre element identificat com a procedent del retaule de Sunyer; es tracta d'una part d'una predel·la, conservada a l'església de Sant Martí (MDL), inventariada amb el número 471.

La localització i identificació de tots aquests elements permet completar el retaule i presentar-ne la reconstrucció hipotètica, contribuint així a un millor coneixement dels retaules de pedra de les terres occidentals del Principat.

Antecedents històrics

L'Església parroquial de Sunyer, dedicada a la Nativitat de la Verge, és un edifici romànic, amb ampliacions gòtiques, que registrà profundes reformes en època moderna. Dels primers moments de la construcció es conserva encara el campanar d'espadanya de dos pisos que descansa damunt d'una porta romànica mig cegada², la qual presenta en la línia d'impostes interessants capitells decorats amb motius vegetals; aquesta porta, si bé està encara-

1. Agraïm aquesta informació a Mossén Cucurull (actual rector del poble de la Granadella), que fou rector de l'església de Sunyer en el període de les reformes de l'església.

2. Aquesta porta, pràcticament inèdita pels historiadors de l'art, fou destapiada l'any 1969 per Mossén Cucurull.

da al nord, possiblement fou la porta principal de l'edifici.³

En època moderna es reformà l'església canviant-li àdhuc la seva orientació: a l'est s'hi obrí la porta barroca actual i a ponent es construï el creuer i l'absis actual. Aquest àbsis fou presidit fins al 1936 per un retaule gòtic del s. XV procedent de la Seu Vella de Lleida⁴.

Al s. XIV s'obrí al mur sud una capella que possiblement fou dedicada a Sant Joan, un dels altars principals descrits en els llibres de visites episcopals, i que, segons testimoni dels habitants del poble, fins a finals de la segona dècada del s. XX el lateral dret de la capella fou presidit per una gran imatge de Sant Joan Baptista⁵, figura que posteriorment fou adquirida per una col·lecció privada de Barcelona.

Fou al llarg del s. XVIII quan es transformà profundament l'església de Sunyer⁶. Curiosament, si bé tots els llibres de visita, des de l'any 1637 fins al 1756 esmenten l'altar dedicat a Sant Joan, en el de l'any 1783 i en el de 1816 ja no apareix descrit. Aquest fet ens condueix a hipotetitzar que, entre les reformes dutes a terme dins l'església, es construiria el nou cor, ubicat en la part alta del mur dels peus de l'església i per sobre la nova porta d'accés. Per a tal finalitat, i dins el canvi de gust pal·lès en el s. XVIII, s'aprofitaria com a material de construcció les pedres del retaule gòtic de Sant Joan, desmuntat segurament al desaparèixer l'altar del Sant titular; la imatge d'aquest es conservaria, encastada en el mur lateral de la que fou la seva capella, passant

3. El poble de Sunyer en època romànica s'estructurava en forma de vila closa, éssent els murs sud de l'església part de les muralles. La disposició d'aquesta església, amb la porta principal oberta al mur nord, es repeteix en molts conjunts, entre d'altres, a l'església de Rubió (Anoia) o a la de Fullela (Garrigues).

4. GGCC, p.324. El retaule, presidit per una talla de la Verge amb el Nen, s'estructurava amb onze compartiments: els inferiors amb representacions dels quatre evangelistes, i els superiors, a la banda esquerra, amb les escenes de la Deesis, l'Anunciació, el Santíssim Part, l'Ascensió de Crist, la Verge amb el Nen i Santa Anna. Als compartiments dret es representava a Sant Josep, Sant Miquel i un Sant bisbe, així com les escenes de l'Epifania, la Pentecosta i la Dormició de Maria. *España Mariana. Partido de Lérida*, Madrid, Imprenta de C. Moliner y Compañía. 1868, p.228

5. Duran i Sanpere també esmenta aquesta notícia a: Duran i Sanpere, A., *Els retaulles de pedra*, ("Monumenta Cataloniæ" I), Alpha, Barcelona, 1930, p. 139, conclouent que el retaule provindria d'aquesta capella

6. Si bé no tenim les dades exactes de les reformes de l'església de Sunyer, a jutjar per l'estil arquitectònic de les capelles del creuer i àdhuc escultòric de la portada, la transformació de l'església es dugué a terme al llarg del s. XVIII. L'església alterà la seva orientació original, col·locant l'absis encarat a ponent; a l'est s'hi obrí la porta d'accés actual i es tapià la porta romànica original, com a conseqüència d'obrir-hi, a banda i banda d'aquesta, dos capelles. A més, és durant el s. XVIII quan totes les esglésies de les Garrigues, l'Urgell i Plà d'Urgell, aprofitant l'auge econòmic que vivia la zona, transformen, amplien o construeixen de nou les seves parròquies.

posteriorment a engrossar la col·lecció Plandiura. Els elements que es conserven al Museu Diocesà de Lleida romandrien apartats en alguna capella o en la sagristia fins que ingressarien a la col·lecció diocesana.

Descripció i anàlisi iconogràfica

En total són 15 els fragments recuperats del retaule de Sant Joan de Sunyer. D'aquests un correspon a un compartiment que, per l'escena representada, estaria col·locat a la part dreta del retaule. La predella, comptant amb el fragment identificat de Sant Martí, està tota completa. S'estructura en tres blocs que corresponen a les parts laterals i a la central, representant-se quatre i cinc personatges respectivament. Dels muntants se n'han recuperat 11 fragments, dels quals 4 es corresponen a figures de profetes, 3 a àngels músics i 4 a cubricels fragmentats d'aquests muntants.

Per tant, comptant amb els elements conservats al Museu Diocesà i la imatge central del Baptista guardada al MNAC, de tot el retaule de Sunyer sols permaneixen desapareguts un compartiment d'escena, un àngel, el cubricel amb pinacle que deuria aixoplugar a la figura del Sant titular, la peana i els pinacles dels muntants.

En el compartiment recuperat de Sunyer es representa l'escena de la Predicació de Sant Joan Baptista. Sota una arquitectura triangular composta d'arquets de mig punt, es disposa a la part esquerra de la peça, la figura del Sant, dempeus, tot dirigint-se a unes figures que l'escoten. El Sant, aixecant la seva mà dreta i senyalant amb el dit en acció d'advertiment, va vestit amb una túnica de pell de bè coberta amb un mantell. Sis figures assegudes escolten el seu discurs amb actitud atenta. Quatre d'ells porten barba i dos d'ells són imberbes. El fons de l'escena està decorat per una paratge muntanyós, del qual sorgeixen arbres i matolls. Tot el compartiment està molt mutilat i deteriorat, conservant-se totes les testes de les figures, encara que molt malmeses, menys la del Baptista.

El retaule dedicat a Sant Joan Baptista de Torrebesses, el paral·lel més proper al retaule de Sunyer i quasi idèntic en la iconografia, presenta, en aquesta escena, una disposició exacta dels personatges però amb un canvi d'actitud: així com en el de Sunyer el públic dirigeix la mirada al Sant, en el de Torrebesses uns personatges estan adorniscats i altres escolten amb atenció.

En els compartiments de Sunyer dipositats al Museu Diocesà es representa

Fig. 1. Relleu del sermó de Sant Joan del retaule de Sunyer.

Fig. 2. Relliu del Sermó de Sant Joan del retaule de Torrebesses.

l'escena del Baptisme de Crist i l'Enterrament del Precursor. Aquestes escenes tornen a tenir una rèplica exacta en el retaule de Sant Joan de Torrebesses, si bé aquest presenta alguns canvis iconogràfics, especialment en l'escena del Baptisme, i concretament en la posició de Crist. Com en el de Torrebesses, el compartiment del Baptisme de Sunyer, l'escena està contemplada per figures angèliques, de les quals sols han perviscut les ales. Àdhuc l'arquitectura està sol.lucionada de la mateixa forma en ambdós retaules. En el registre de l'Enterrament del Sant, la disposició es torna a repetir, així com el número de personatges que assiteixen en la cerimònia de les exèquies. Aquesta escena s'estructura de la mateixa forma que en la dels relleus o frisos funeraris dels sepulcres monumentals.

L'únic compartiment que ens manca del retaule de Sunyer és l'escena de la Decapitació del Sant, la qual, i donades les semblances del retaule de Torrebesses amb l'estudiat, podempensar que es desenvoluparia de la mateixa forma que aquell.

Per altra part, s'han recuperat set dels vuit muntants amb que s'estructura el retaule⁷. D'aquests, quatre corresponen a figures de profetes que suporten filacteries i tres a àngels músics. Els instruments musicals identificats que presenten aquestes figures són quasi tots instruments utilitzats durant el s. XIV: una mandora, un psaltiri i un tercer que, si bé és difícil d'identificar pel seu mal estat de conservació, sembla obeir a un mig psaltiri. Un altre àngel sembla portar un instrument que, malgrat el seu estat de degradació i, per paral.lels, podria representar a un clavicèmbal⁸. A Torrebesses es representen els mateixos instruments: mig psaltiri, una mandora, un psaltiri i un òrgue portàtil, que segurament seria l'instrument que ostentari l'àngel de Sunyer perdut. Tant l'arranjament de profetes i d'àngels músics, així com la posició dels primers i els intruments dels segons, es repeteix amb total fidelitat en el retaule de Torrebesses, qual cosa ens duu a pensar, que aquest copià íntegrament el retaule de Sant Joan de Sunyer.

La predel.la localitzada a Sunyer consta de dos fragments. En un d'ells, que es correspon amb la part central del bancal, es representa a la figura de Crist Jutge, amb nimbe circular reticulat, flanquejat a la seva dreta per la imatge de

7. Al Museu Diocesà es conserven uns muntants que estan registrats com a procedents del retaule de Sunyer (MDL nº 545. Aquesta procedència és errònia.

8. Per als instruments musicals de l'època medieval, v. Llamaña, J. M., *Estudio de los instrumentos musicales en los últimos tiempos de la dinastía de la Casa de Barcelona*, Miscellanea Barcinonensia, XXI, 1969, p. 21-82 i XXII, 1969, p. 43-64. Llamaña, J.M. *Los instrumentos medievales en la España medieval*, Miscellanea Barcinensia, XXXIII, 1972, p. 59-85 i XXXV, 1973, p.41-71. També Ballester, J. *Els instruments musicals en els retaules marians tardomedievals de la Corona catalano-aragonesa*. Tesi de llicenciatura inèdita, llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1987.

Sant Pere i Sant Andreu i a l'esquerra per Sant Pau i Sant Joan. A l'altre fragment, que anava dispostat a la part esquerra de la predel·la, es reproduïen les figures de Sant Bartomeu, Sant Tomàs, Sant Bernabé i a Sant Simó?, tots ells amb els respectius atributs que els identifica. Ambdós fragments de la predel·la delaten el seu ús com a graó de l'escala d'accés al cor, puig la seva part anterior està profusament pulida mercès a l'acció de les petjades. Totes les figures, inscrites dins unes arqueries lobulades de mig punt, estan representades de mig cos, en posicions diferents i totes porten el seu pròpi atribut a la mà dreta i a l'esquerra un llibre que pot estar obert o tancat. Els canyols dels arcs es decoren amb les típiques fulles gòtiques o frondes.

El tercer fragment que completa la predel·la de Sunyer es conserva a l'església de Sant Martí i està documentat com a procedent del retaule de Sant Pere de la Col·legiata d'Àger⁹. La anàlisi estilística i temàtica d'aquesta peça

9. Efectivament, tant en les fitxes del Museu (Beseran, *Fragment de la predel·la d'un retaule d'Àger*, 1990-1992) com en el catàleg de 1934 aquesta predel·la consta ja com procedent de la Col·legiata d'Àger (Armengol, "Museo Arqueológico del Seminario de Lérida. Catálogo", *Esperanza. Revista del Seminario Ilerdense. Lleida*, 25-9-1934, nº 490, p. 203). Però una anàlisi estilística i iconogràfica ens ha permès pal·lesar que procedeix del retaule de Sant Joan de Sunyer. Mercès a les informacions facilitades per Carme Berlabé, hem pogut intuir que el motiu d'atribuir-li, ja des d'antic, una procedència errònia es deu tant a una confusió amb els números d'inventari, com a les entrades d'altres peces al Museu i no enregistrades (sobretot des de l'any 1917 i fins al 1917 que no s'enregistrà cap entrada. Fusté, *El Museo Arqueológico de la Diócesi de Lérida*, Lleida, Impremta Mariana, 1925, p. 16), i àdhuc a les nombroses procedències perdudes al llarg del temps. Els compartiments del retaule de Sunyer sembla que, pel nº d'inventari antic en que estan enregistrats (33-34), ingressaren els primers anys de la fundació del Museu, ja que els nº de registre són correlatius (Armengol, *ob. cit.*, 25-9-1934, p. 157). A més sembla que no hi entraren únicament els dos elements que es conserven, si no tres, ja que Mogués, al 1919, esmenta textualment "Al mismo estilo y época que Greñana y Àger pertenecen los tres compartimentos de Suñer" (Mogués, E., "Del último certamen" a *Esperanza, Revista mensual del Seminario Ilerdense*, Lérida, 25-8-1919). Al 1904, any en que també ingressen al Museu elements d'Àger, està documentada l'entrada de tres fragments procedents de Sunyer (Boletín Oficial eclesiástico de la Diócesi de Lérida, XIV, Lérida, 9 de marzo de 1904, nº 8, p. 124). Això ens permet hipotetitzar que és en aquest moments entra el fragment de la predel·la i es produeix l'error a l'enregistrar les procedències.

A tall d'exemple de les múltiples confusions que sofríren les peces del Museu citem el cas dels compartiments inventariats amb el nº 546, documentats com a procedents d'Avinganya-Sunyer, en els que es representa una Epifania i una escena de Sant Antoni. Ambdós registres, units formant grup i un damunt de l'altre, ni estilísticament ni físicament (els dos pertanyen als carrers inferiors) no tenen res a veure. El fet d'estar documentats amb possible procedència de Sunyer, ens duu a pensar que foren aquests elements els que van entrar, junt amb la predel·la, l'any 1904. Un altre exemple prou verssemblant dels equívocs dels inventaris ens el dona E. Mogués quan, parlant dels retaules, descriu: "Dos (relieves) procedentes del santuario de Ntra. Sra. de Greñana a donde fueron trasladados desde la Catedral Antigua. Se representa en uno el

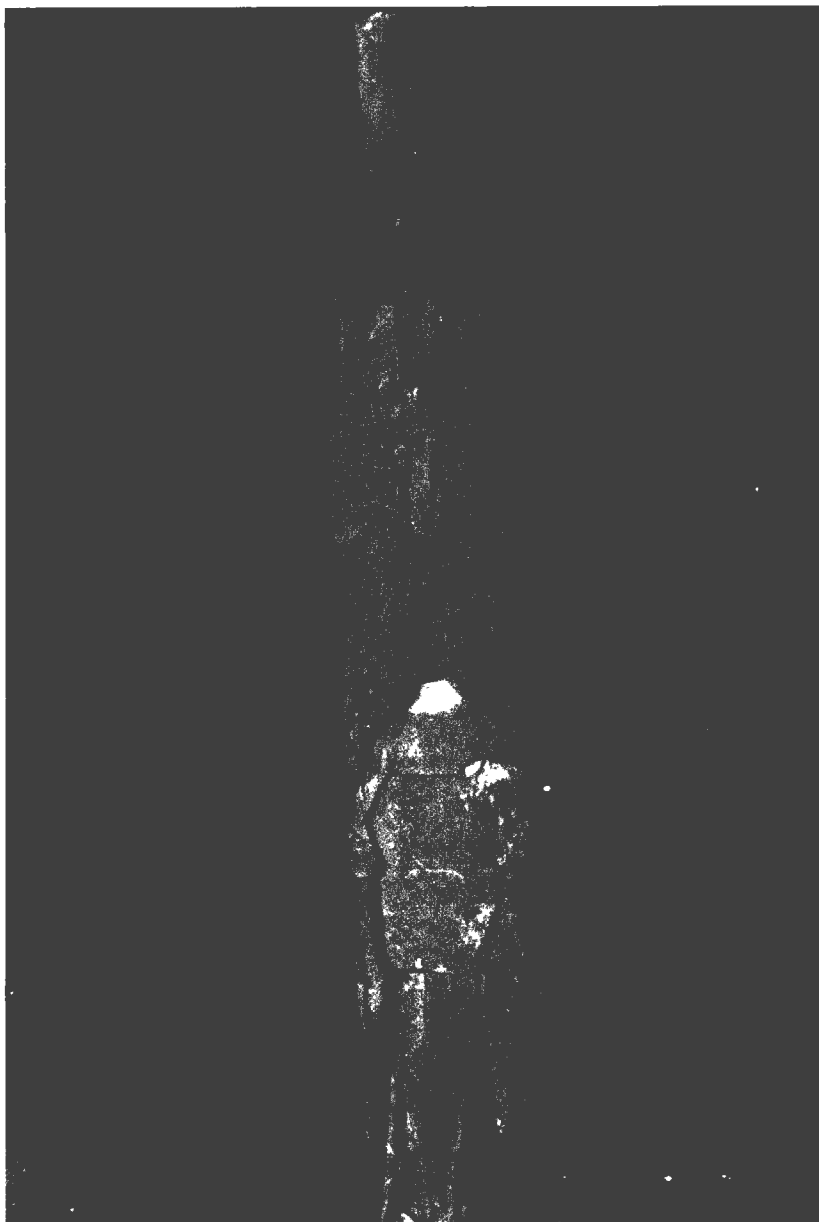

Fig. 3. Figura d'àngel músic del retaule de Sunyer: montant.

Fig. 4. Figura de profeta del retaule de Sunyer: muntant.

ens ha conduït a identificar-la com a pertanyent al retaule de Sunyer, ja que conjuga plenament amb la predel·la conservada d'aquest: la composició de les arcuacions estructurades en set arquers, les dimensions i la factura acurada dels rostres dels apòstols, així com el tractament de les mans i barbes, els ulls i els cabellssón idèntiques a la predel·la de Sunyer. A més, per a completar el fris mancaven sols quatre apòstols, que són els que estan representats en el bloc inventariat amb el número MDL 471. Pels seus atributs podem identificar a Sant Jaume, Sant Felip, Sant Maties i Sant Jaume el Menor.

Sembla que Duran i Sanpere va relacionar aquesta predel·la amb el retaule de Sant Lluç¹⁰ de Sant Pere d'Àger, relació que per la diferència d'estil i àdhuc de qualitat, ens duu a pensar que la peça que va veure Durán no era la nº 471 si no una altra.

Per tant, un cop completada i identificada tota la predel·la del retaule de Sunyer, podem comprobar que iconogràficament, s'estructura d'una forma quasi idèntica a la predel·la de Torrebesses i, tot i alguns canvis en la disposició dels personatge, a les predel·les del retaule de Sant Llorens i al de Santa Maria d'Albesa. A Sunyer doncs, la disposició és la següent: centra la composició Crist en Majestat, a diferència del de Torrebesses el qual presenta la Imago Pietatis o Varó de Dolors; a la banda esquerra de Crist, des de el punt de vista de l'espectador es disposa Sant Pere, Sant Andreu, Sant Jaume, Sant Felip, Sant Macià i Sant Jaume el Menor. Aquest arranament té una rèplica idèntica en el de Torrebesses, el qual guarda més o meyns la disposició original¹¹. A la banda dreta del Pantocrator, es representa a Sant Pau, Sant Joan, Sant Bartomeu, Sant Tomàs, Sant Bernabé, i a Sant Simó o Sant Judes. En el

"Bautismo de Jesucristo" y el "Sepelio de S. Juan Bautista" en el otro; ambos en alto relieve (...). De la cornisa, adornada con losanjes, pende en medio, un escudo gótico con el signo heráldico de un cordero". És evident, per tant, que està descrivint els dos retaules de Sunyé. Pel que fa a la descripció dels relleus procedents d'aquesta població, diu: "Al mismo estilo y periodo que los descritos pertenecen otros tres procedentes de la Parróquia de Sunyé. Hermosas capillitas góticas formadas por arcos florenzados y elegantes calados, (...) adornan la parte superior de los dos (...), y en la parte inferior se representa "La Visitación de Maria", "La epifanía" y las "Tentaciones de un Santo" (Mogués, E. "Del último Certamen" a *Esperanza. revista mensual del Seminario Ilerdense*, Lérida, 25-8-1919, p. 214). Està clar que està parlant dels dos fragments de Grnyana i possiblement del de Sant Antoni que consta amb procedència d'Avinganya-Sunyer. Vist tot això creiem que és urgent revisar tots els registres i fer una anàlisi detallada de tota la documentació.

10. Duran i Sanpere, *ob. cit.*, p. 91

11. El retaule de Sant Joan de Torrebesses va estar desmuntat durant la Guerra Civil i es va dipositar altre cop muntat, al Museu de Lleida (*Tercer Informe sobre la ciudad de Lérida*, por los agentes Carlos Dominguez de la Fuente y Juan Masriera y Campins. Lérida, 18 de mayo de 1938. Mecanografiat). Per la notícia d'aquest informe sabem que es va desmuntar i muntar cuidadosament, qual cosa ens dona una relativa seguretat en quant que guardi més o meyns la disposició original, a diferència del d'Albesa, el qual té tots els elements canviats.

de Torrebesses, en l'últim compartiment s'hi ha disposat una santa màrtir. Al retaule de Santa Maria d'Albesa, els personatges apostòlics presenten una disposició diferent, així com en el de Sant Llorenç

Els dos compartiments d'escena custodiats a l'església de Sant Martí (MDL) pertanyen un al registre superior i l'altre a l'inferior del conjunt (actualment estàn units donant la sensació que formen una sola peça). En el primer, coronat per un pinacle decorat amb frondes, es representa el Baptisme de Jesús, i en el segon l'escena de l'Enterrament del Sant.

Com hem vist, l'estructura del retaule de Sant Joan de Sunyer i, sobretot, la seva iconografia, té una rèplica quasi bé exacta en el retaule del mateix Sant de l'església de Torrebesses; aquesta rèplica ens ha permès, donats els paral·lelismes, fer una reconstrucció hipotètica del retaule de Sunyer.

Seguint doncs l'esquema del retaule de Torrebesses¹² el resultat de la composició del retaule de Sunyer és la que presentem en el dibuix annex.

Anàlisi estilística

Duran i Sanpere, al realitzar la magna obra dels retaules de pedra, englobà en dos cercles el conjunt dels retaules de l'anomenada escola de Lleida, escola que nasquè com a fruit de l'activitat, a la Seu Vella, dels dos grans escultors, Jaume Cascalls i Bartomeu de Robió¹³. A partir d'ells i dels seus tallers, les terres de Lleida es convertiren en un dels centres més importants de la disciplina escultòrica, qual cosa queda pal·lesa amb l'existència de la gran quantitat de retaules de pedra, procedents no sols de centres importants, si no també de llocs perifèrics i allunyats.

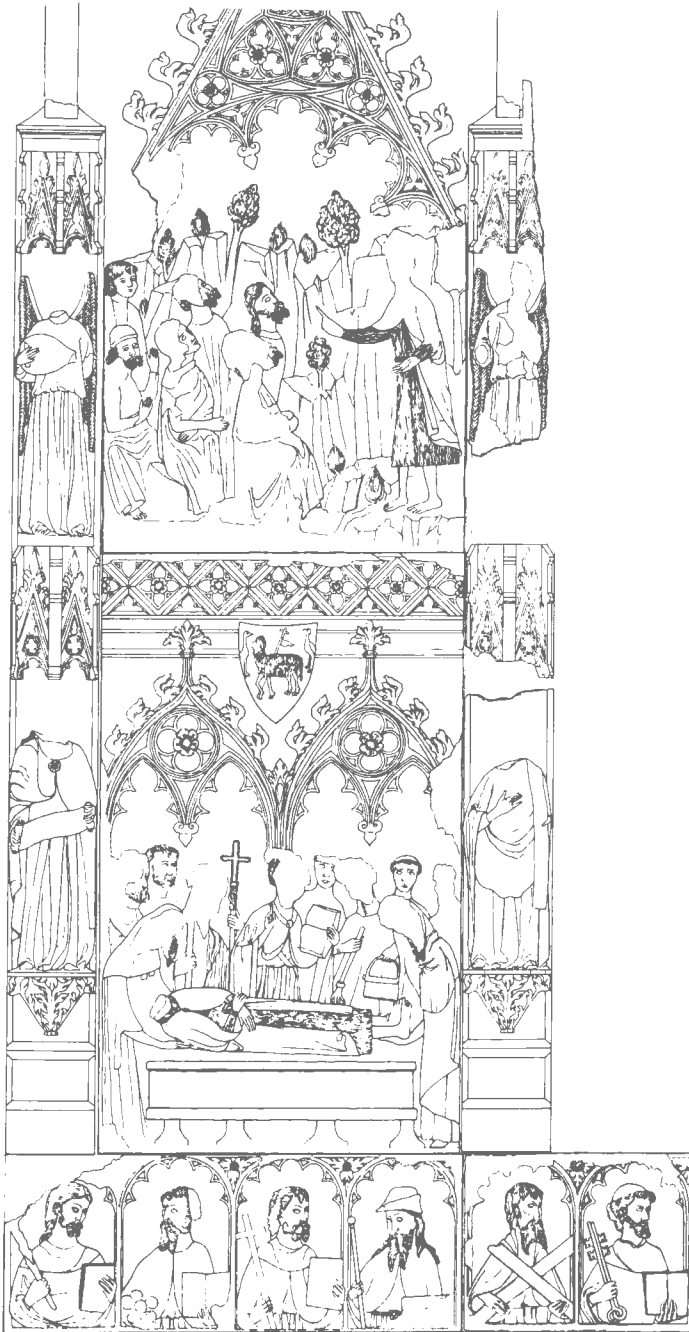
Duràn¹⁴, a partir de característiques específiques (proximitat a l'obra de Cascalls i Robió), agrupà entorn el retaule de Sant Pere de Lleida, els conjunts de Sant Llorenç de Lleida, el de Sant Pere de Corbins, els fragments de Grenyana, el de Sant Andreu de Castellò de Farfanya i, entre altres fragments esparcits, el de la Verge i Sant Pere Màrtir, d'Alòs de Balaguer. Entorn l'òrbita del retaule de Santa Maria d'Albesa (que el considerà el més representatiu i important del grup) hi englobà el retaule de Sunyer, el de Santa Maria de la

12. Ja Duran i Sanpere va advertir el fort parentiu iconogràfic entre ambdós retaules, tot remarcant alguna variant, Duran i Sanpere, A., *ob. cit.*, p. 92

13. Per l'obra de Robió v. Español i Bertran *La catedral de Lleida: arquitectura i escultura trecentista*, Congrés de la Seu Vella. Actes, 1991; també, Bartomeu de Robió, *Pentecosta i grup de quatre profetes, Sant Joan evangelista, La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes*, s. XIII a s. XV, Departament de Cultura, 1991, p.52-56

14. Duran i Sanpere *ob. cit.*, p.77-107

Col·legiata d'Àger, un fragment amb l'escena de la Nativitat (de suposada procedència d'Avinganya), dos fragments dedicats a Sant Antoni, (també de dubtosa procedència de Sunyer¹⁵), el retaule de Sant Lluc d'Àger i el retaule de Sant Bartomeu de Cubells. Com a derivacions que no formen part de cap conjunt es situarien el retaule de Torrebesses, el de Gerp, Castellò de Farfanya, Alòs¹⁶ i el de Forés.

La característica principal que defineix al grup del retaule d'Albesa és "la desproporció entre la riquesa arquitectònica i la pobresa escultòrica"¹⁷. Certament, la anàlisi entre el retaule d'Albesa i els del grup del retaule de Sant Pere palesa una diferència estilística evident. El d'Albesa respecta a qualsevol retaule del grup de Sant Pere, sofreix una pèrdua del sentit del modelatge i del volum en benefici a una major rellevància dels valors i dels jocs arquitectònics. Les vestimentes de les figures esdevenen convencionals i les composicions pobres i planes. Per tant és evident que el grup d'Albesa és fruit d'un taller que, basant-se en les fórmules robionianes (barbes, ulls i cabells), ha perdut qualitat en el treball del volum i en les fórmules compositives.

Per altra banda, i davant la pèrdua del volum, el grup d'Albesa incorpora nous convencionalismes que es repeteixen en quasi tots els integrants del grup: el paisatge format per roques amb formes geomètriques, quasi trapezoidals, els arbres i els matolls (ambdós elements perfectament diferenciats). Aquests recursos, utilitzats també en els paisatges pictòrics dels germans Serra, de Ramón de Mur i àdhuc de Lluís Borrassà, esdevenen casi definitoris, per la seva repetició, del cercle d'Albesa.

Analitzar els compartiments coneguts del retaule de Sunyer respecte els de Santa Maria d'Albesa, resulta infructuós, degut sobretot a l'estat de conservació del primer. Però si utilitzem les predelles per fer la anàlisi estilística podem comprobar que la qualitat escultòrica és més meritòria en la de Sunyer que en la d'Albesa. Les figures del brançal de Sunyer, –i esmentant com a imatges més sobressortints de la qualitat escultòrica del conjunt Sant Jaume, Sant

15. D'aquests relleus dedicats a Sant Antoni que esmenta Duran i Sanpere (*ob. cit.*, p. 90), actualment sols en resta un, que curiosament està unit amb ciment amb el de la Nativitat d'Avinganya, i en els inventaris del Museu consten com a peça d'un mateix retaule (MDL 546), quan l'un res té a veure amb l'altre. És per tant, un dels molts fragments de retaule del MDL que necessita urgentment una revisió. Per altre cantó, Duran ja mostrà forts dubtes d'acceptar la procedència de Sunyer.

16. Cal esmentar que el retaule de Sant Feliu d'Alós de Balaguer fou demuntat durant els fets de 1936 i dipositat a la Seu Vella de Lleida. Al 1941 es retirà d'aquest edifici muntant-se de nou a l'àbsis central de l'església d'Alós. Curiosament a la Seu Vella de Lleida encara hi ha fragments pertanyents a aquest retaule que seria convenint reintegrar al conjunt (Macià i Gou, M. Inventari de la Seu Vella de Lleida. nº30. OGM, Departament de Cultura).

17. Duran i Sanpere, *ob. cit.*, p. 87

Macià, Crist, Sant Pau, Sant Simó? i Sant Bartomeu— es caracteritzen per un marcat volum respecte a les d'Albesa, així com per un preciosisme en el treball dels rinxols dels cabells i de les barbes, molt pròxims a les línies robionianes. El tret repetitiu en els cabells dels apòstols és el tirabuixó, retallat i incisiu, que els hi cau per damunt la front, tal i com el presenten algunes de les figures sortides de l'obra de Bartomeu de Robio. Les parpelles i els ulls ametllats, emmarcats per fines i arquejades celles, es fan expressius pel seu grafisme; les cares ovalades amb pòmuls definits i proporcionats, i els nassos rectes i afilats suposen una expresivitat en les rostres que poc tenen a veure amb les cares planes i d'execució més tosca de les figures d'Albesa. El rínxol i el tirabuixó d'aquestes figures és quasi el mateix al de Sunyer però amb una execució més decadent o poc experta.

Cal dir que la predel·la d'Albesa està muntada amb evidents equivocs, així com tot el retaule. Ja no sols s'ha errat l'arranjament de les escenes, sino també s'ha invertit l'ordre dels muntants i s'ha equivocat la posició de les cenefes¹⁸. El brancal actual presenta la següent disposició: al costat esquerre, des de el punt de vista de l'espectador, Sant Pere, Sant Jaume el Menor, Sant Jaume el Major, Sant Macià, sant Simó? i Sant Tomàs. Al costat dret hi segueix Sant Andreu, Sant Bernabé, Sant Marc, Sant Pere, Sant Felip i Sant Bartomeu. Està clar que aquestes últimes tres figures estan en una disposició equivocada.

Els atributs de les figures d'ambdues predel·les són idèntics (forma anusada de la clau de Sant Pere i l'espasa de Sant Pau, amb el pom i els braços pròpis de les espases del s. XIV), així com la posició de les cares i de les vestimentes, qual cosa evidencia que són formulismes d'una mateixa taller o bé un conjunt ha servit de model a l'altre.

Està clar que el retaule de Sunyer s'obrà en el mateix taller que el d'Albesa, però en aquell hi actuà un mestre més dotat i amb un gran bagatge en les fórmules robionianes alhora de solucionar els rostres de les figures. Podríem definir, com a trets més remarcables d'aquest taller, la utilització d'uns convencionalismes que el defineixen com a grup: els plecs de la roba, poc ampul·losos, que es repeteixen en aquells personatges que adopten la mateixa actitud; els cabells de les figures sempre es representen amagant les orelles; els ulls ametllats; la representació del paisatge; i, sobretot, els rínxols dels cabells i de les barbes, que, seguint de molt aprop les fórmules robionianes es cargolen quasi d'una forma horitzontal. Aquests elements es troben en tots els components del grup, així com en fragments dispersos, com és en la

18. Originalment els àngels músics es disposarien als muntants superiors i els inferiors estarien ocupats per les figures de les santes màrtirs. Les cenefes, actualment immediatament damunt la predel·la, separarien els compartiments escènics.

Fig. 5. Precl·la del retaule de Sunyer. D'esquerra a dreta figures de Sant Bartomeu, Sant Tomàs, Sant Bernabé i Sant Simó.

Fig. 6. Figura central de la predel·la del retaule de Sunyer.

predel·la inventariada amb el nº 473¹⁹. També els podem observar en els fragments que s'han conservat de la Verge amb el Nen que presidia el retaule d'Albesa²⁰; concretament, la testa de l'Infant, pentinat amb diferents nivells de tirabuixons, així com la seva faç, amb el nas afilat i els ulls ametllats, és representativa d'aquesta fórmula estilística.

La imatge central del retaule de Sunyer, si bé no és una figura de primer ordre ni de gran vàlua artística, presenta també els mateixos estilemes que la resta del retaule.

D'aquest taller que obrà el retaule de Sunyer cal esmentar uns trets que, si bé son coneguts no deixen de ser peculiars, podriem fer extensible a tots els conjunts. La diferència de la qualitat artística entre les figures dels muntants (àngels músics i profetes en el cas de Sunyer, i santes màrtirs a Albesa) i la resta de figuració, ens demostra l'especialització dins un taller en les diferents parts d'un retaule. Les figures dels brancals, sol·lucionades a partir d'uns mateixos convencionalismes (estudi anatòmic, plects de la roba, posició de les cames i dels braços), els cubricels i les cenefes, són idèntics i repetits en els retaules del mateix cercle.

A més d'aquest aspecte de l'especialització cal esmentar que, dins el taller, les línies iconogràfiques i compositives esdevenen estàndart. Així, escenes com la Nativitat del retaule d'Albesa es repeteix d'una forma idèntica en el fragment d'Avinganya (MDL 546) i el retaule de Sunyer esdevé el model del retaule de Sant Joan de Torrebesses.

El retaule de Torrebesses l'hem anat esmentant al llarg del treball com el paral·lel més proper iconogràficament al de Sunyer, no així en quant a l'estil. Aquest retaule, si bé utilitza alguna de les fórmules estilístiques del de Sunyer, està considerablement allunyat inclús cronològicament. Si aquell es pot datar l'últim quart de s. XIV, el retaule de Torrebesses s'ha de situar ja als primers moments del s. XV. Estilísticament, en cap moment el podem considerar com a proper, com s'ha suposat, a l'obra de Jordi de Déu, deixeble directe de Jaume Cascall²¹.

No podem acabar aquesta comunicació sense esmentar algunes dades sobre la capella que, presumiblement, aixoplugà el retaule de Sant Joan. Aquesta capella, ubicada a la nau de l'Evangeli, és un àmbit de petites dimensions –però suficients per a aixoplugar el retaule– i cobert amb volta apuntada; els nervis d'aquesta descansen damunt quatre mènsules en les que es

19. Aquesta predel·la també se li ha atribuït la procedència d'Àger. (Beseràn, *Fragments de la predel·la d'Àger*, Museu, 1992)

20. Actualment guardats a la sagristia de l'església parroquial d'Albesa

21. DDAA, *Cataluña / I*, ("La España Gótica" II), ed. Encuentro, Madrid, 1987

representa als quatre evangelistes. El símbol tetramòrfic de Sant Marc està acompanyat per un escut molt curiós, en el qual s'hi representa cinc tipus d'instruments metàl·lics, que interpretem com representacions d'instrumental quirúrgic: hi apareix dos tipus de bisturí, una agulla o espàtula, unes pinxes i una llanceta. La presència d'aquest escut ens porta a hipotetitzar que no fou el mateix comitent el fundador/s de la capella que el donant del retaule. En aquest, concretament en el plafó inferior conservat a Sant Martí, el símbol del Baptista és flanquejat per dos aus que semblen representar una cigonya. Si bé no hem pogut identificar aquest blasó amb cap llinatge vinculat a la història de Sunyé, cal esmentar que durant la segona meitat de s. XIV, època en la qual es degué encarregar el retaule, Sunyé pertanyia a Joan Borriac²², un dels prohoms de la ciutat de Lleida. Tant per les èpoques i àdhuc pel patronímic d'en Borriac, aquest s'ha de tenir en compte a l'hora d'esbrinar qui fou el comitent del retaule.

L'estructura de la capella de Sunyé també es repeteix, quasi d'una forma idèntica, en la capella de Sant Joan de l'església de Torrebesses, la qual sols difereix de l'anterior en quant que, al costat dels símbols tetramòrfics, incorpora representacions iconogràfiques poc habituals en els nostres repertoris: els simis. Si les mènsules dels nervis interiors de la capella són ocupats per dos dels símbols del Tetramorf (Sant Marc i Sant Lluç), les exteriors, tocant amb l'arc d'ingrés de la capella, són ocupades per les figures repicades de l'àliga de Sant Joan i l'àngel de Sant Mateu (pràcticament desapareguda) acompanyades per dos imatges de simis. El simi que acompanya a l'àliga de Sant Joan, es representa d'empeus, en posició frontal, tot tocant el llau; l'altre primat apareix de perfil, amb la testa frontal, i en una posició un tant peculiar així com significativa pel tema que representa, doncs amb la mà dreta s'està tocant la planta del peu que se l'aixeca amb l'esquerra. El simi, dins els bestiaris medievals, es vincula al vici de la luxúria. En el context de Torrebesses sembla que aquesta vinculació no és la apropiada, i concretament en el simi que s'aixeca el peu amb la mà, s'apropa a l'actitud de l'Espinari, dins l'acte de treure's l'espina del peu²³. En algunes representa-

22. Els Borriac, llinatge de canvistes, tenien també una capella erigida a l'església de Sant Joan in Platea. Lladonosa, J. *Història de Lleida*, Vol. II, p. 508. Si bé Lladonosa documenta que Joan Borriac era senyor de Sunyer en el 1359 (*ob. cit.*, p. 592), en l'obra dels *Castells Catalans* s'esmenta que en el 1358 Sunyé pertanyia a Joan Cescomes i el 1381 a Joan Borriac, emparentat amb el llinatge de l'arquebisbe de Tarragona.

23. Un dels temes hel·lenístics transmesos a l'Edat Mitja a partir dels bronzes i ceràmiques antigues. Una de les figuracions més antigues del tema de l'Espinari es troba a la segona Bíblia de Saint Aubin d'Angers (Adhémar, J., *Influences antiques dans l'art du Moyen Age français*, Recherches sur les sources et les thèmes d'inspiration. The Warburg Institute, London, 1939, p. 189-192).

Fig. 7. Predel·la del retaule de Santa Maria d'Albesa. D'esquerra a dreta figures de: Sant Marc, Sant Pau, Sant Felip i Sant Bartomeu.

Fig. 8. Mènscula de la capella de Sant Joan de l'església de Sunyer. Escut amb instruments quirúrgics.

cions el tema de l'Espinari s'ha barrejat o contaminat amb el de Marcolf i, o bé s'ha interpretat la postura com a actitud reial, o bé com els espinaris-simis que, tot imitant al caçador intenten ficar-se una bota²⁴, en clara al·lusió a la llegenda extreta del bestiar de Richart de Fornival.²⁵

L'altra representació, el simi músic, presenta un dels instruments més usuals dins la instrumentària medieval de la Península: el llaüt amb cordat frontal, diferenciant-se així de la mandora que ostenten els àngels músics del retaule.

És remarcable la presència iconogràfica d'aquests simis dins un àmbit tant localista com Torrebesses, i més quan, com ja hem esmentat d'antuvi, no és usual dins l'àmbit català trobar representacions de la figura del simi²⁶. En canvi aparèixen amb més asiduitat en els conjunts navarresos²⁷. Així hi tot creiem que la presència d'aquests sers a les mènsules de Torrebesses està descontextualitzats dins el seu significat i per tant obeeixen a un sentit més ornamental que simbòlic.

24. Moralejo arriba a aquesta conclusió, tot analitzat el Marcolfo de la catedral d'Orense, per als Espinaris que està en la postura homòloga al simi de Torrebesses (Moralejo, S. *Marcolfo, el Espinario, Priapo: un testimonio iconográfico gallego. Primera reunión gallega de estudios clásicos*. Santiago de Compostela, 1981, p. 350-351.) Així mateix els Espinaris-simis representats en l'acte de ficar-se una bota apareixen en la catedral de Chartres i al fol. 27v del *De Nature Rerum* de Tomàs de Cantimpré, de la Universitat de Granada. (Moralejo, *ob. cit.*, fig. 4 p. 338 i not. 30, p. 344).

25. Malaxecheverría, *El Bestiario esculpido en Navarra. Institución Príncipe de Viana*, 1982, p. 212

26. A la Seu Vella, de totes les representacions zoomòrfiques sols apareix un simi encamellat sobre un gos besant-li el morro (Bergós, J. *L'escultura a la Seu Vella de Lleida*, Barcelona, 1935, p. 335, nº 513). Dins el món romànic les figures que per els seus trets físics podrien reproduir un simi, està sempre dins el tema de la lluita de l'home amb el mal. Aquest és el cas de la bèstia simiesca de l'anta de la porta del claustre de la catedral de Barcelona (Macià, M. *Porta del claustre de la catedral de Barcelona*. ("Catalunya Romànica" XX) FEC, Barcelona, 1992, p. 157)

27. Com a l'església de Sant Pere d'Aibar o a l'interior de la catedral de Pamplona, Malaxecheverría, *El bestiario esculpido en Navarra. Institución Príncipe de Viana*, 1982, p. 212-214.

BIBLIOGRAFIA

- Adhémar, J., *Influences antiques dans l'art du Moyen Age français*, Recherches sur les sources et les thèmes d'inspiration. The Warburg Institute, London, 1939
- Armengol, "Museo Arqueológico del Seminario de Lérida. Catálogo", *Esperanza. Revista del Seminario Ilerdense*. Lleida, 25-9-1934,
- Ballester, J. *Els instruments musicals en els retaules marians tardomedievals de la Corona catalano-aragonesa*. Tesi de llicenciatura inèdita, llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1987.
- Bergós, J. *L'escultura a la Seu Vella de Lleida*, Barcelona, 1935,
- Beseran, P., *Fragment de la predel·la d'un retaule d'Àger*, Museu, 1990-1992
- Beseràn, P., *Fragments de la predel·la d'Àger*, Museu, 1992)
- Boletín Oficial eclesiástico de la Diócesis de Lérida*, XIV, Lérida, 9 de marzo de 1904
- DDAA, *Cataluña / 1*, ("La España Gótica" II). ed. Encuentro, Madrid, 1987
- Duràn i Sanpere, A., *Els retaules de pedra*, ("Monumenta Cataloniae" I), Alpha, Barcelona, 1930
- España Mariana. Partido de Lérida*, Madrid, Imprenta de C. Moliner y Compañía. 1868
- Español i Bertran, F., *La catedral de Lleida: arquitectura i escultura trecentistes*, *Congres de la Seu Vella. Actes*, 1991;
- Español i Bertran, F., *Bartomeu de Robió. Pentecosta i grup de quatre profetes, Sant Joan evangelista*, *La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes. s. XIII a s. XV*, Departament de Cultura, 1991
- Fusté, *El Museo Arqueológico de la Diócesis de Lérida*, Lleida, Impremta

Fig. 9. Mènula de la capella de Sant Joan de l'església de Torrebesses.

Fig. 10. Capella de Sant Joan de l'església de Torrebesses: Simi-Espinari.

Mariana, 1925,

Lamaña, J. M., *Estudio de los instrumentos musicales en los últimos tiempos de la dinastía de la Casa de Barcelona*, *Miscellanea Barcinonensia*, XXI-XXII, 1969

Lamaña, J.M. *Los instrumentos medievales en la España medieval*, *Miscellanea Barcinonensia*, XXXIII, 1972 i XXXV, 1973

Lladonosa, J. *Història de Lleida*, Vol. II, 1992

Malaxecheverría, *El Bestiario esculpido en Navarra. Institución Príncipe de Viana*, 1982, p. 212

Mogués, E., "Del último certamen" a *Esperanza. Revista mensual del Seminario Ilerdense*, Lérida, 25-8-1919

Mogués, E. "Del último Certamen" a *Esperanza. Revista mensual del Seminario Ilerdense*, Lérida, 25-8-1919

Moralejo, S. *Marcolfo, el Espinario, Priapo: un testimonio iconográfico gallego, Primera reunión gallega de estudios clásicos*, Santiago de Compostela, 1981

Tercer Informe sobre la ciudad de Lérida, por los agentes Carlos Dominguez de la Fuente y Juan Masriera y Campins. Lérida, 18 de mayo de 1938. Mecnografiat